

DOI: 10.18524/2307-4558.2021.35.237862

УДК 811.161.2'276.3-055.2:070

УЛЬЯНОВА Вікторія Олегівна,

кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов природничих факультетів Одеського національного університету імені І. І. Мечникова; Французький бульвар, 24/26, м. Одеса, 65058, Україна; тел.: +38 097 5276506; e-mail: ulyanova.viktoria@onu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-2821-1833

СТЕРЕОТИПИ РАДЯНСЬКОЇ І ПОСТРАДЯНСЬКОЇ ФЕМІННОСТІ

Анотація. У статті проаналізовано особливості виявів ґендерних стереотипів української жінки різних періодів історії нашої країни на сторінках журнального періодичного видання «Радянська жінка» та «Жінка». **Мета** дослідження — описати мовну особистість української жінки радянських і пострадянських часів, виявити характерні ознаки першої та другої, а також проаналізувати мовний матеріал, що репрезентує ці мовні особистості на сторінках публіцистичних текстів. **Предметом** розгляду були особливості стереотипів, пов'язаних з українською жінкою радянської та незалежної України. **Матеріал** періодичних видань дає змогу зіставити «знеособлений» образ радянської жінки із нашою сучасницею в усьому розмаїтті її виявів як вільної представниці українства. Для виявлення специфічних значеннєвих моделей фемінних стереотипів, представлених в аналізованих джерелах, у роботі застосовано *контекстуально-інтерпретаційний метод* та *контент-аналіз*, а *компонентний аналіз* дав змогу висвітлити семантичну оригінальність кожного маркера стереотипізованих моделей мовної особистості української жінки. **Результати** аналізу особливостей мовної поведінки жінки уможливають зробити **висновок** про те, що провідною моделлю радянської жінки була знеособлена мовна особистість, орієнтована на трудові звершення на благо радянського суспільства; родина і жіноча природа внаслідок пропаганди залишаються на периферії. Сучасні жіночі видання намагаються показати мовну особистість української жінки у всьому розмаїтті її комунікативних, психоментальних, емоційних та інших виявів, і ця презентаційна полісемантичність відбивається і в мовному конструюванні, яке синтезує всі виражальні засоби національної мови та її впливовий потенціал.

Ключові слова: мовна особистість, пропаганда, офіційна ідеологія, ідеальна жінка, стереотип, радянська доба, пострадянська доба.

Антропоцентризм сучасної лінгвістичної парадигми максималізує увагу науковців до аналітичної реконструкції особистості у всіх вимірах її комунікативних презентацій, у всьому розмаїтті її соціальних ролей та суспільних функцій. Залежно від обраного аспекту наукових кваліфікацій це поняття дослідники тлумачать по-різному, але вони збігаються в загальному розумінні того, що

мовна особистість репрезентує у своїй мовленнєвій діяльності не лише ідіолектну оригінальність, а й найхарактерніші особливості того чи іншого історичного часу, бо саме мова фіксує відбитки потужних трансформацій, суттєвих перетворень, значних подій, що відбуваються в соціумі. Лінгвістичну концепцію мовної особистості у вітчизняному мовознавстві започатковано в працях Ф. Бацевича, І. Голубовської, С. Єрмоленко, В. Жайворонка, А. Загнітка, М. Іваницької, Т. Космеда, І. Малиновської, Л. Мацько, Н. Петлюченко, С. Потапенка, Л. Струганець та інших.

Постановка проблеми. Наразі результати лінгвістичних реконструкцій мовної особистості у всіх її виявах створили підґрунтя для формування й активного розвитку актуального в сучасній парадигмі напряму лінгвоперсонології (Ф. Бацевич, В. Гольдін, А. Загнітко, В. Кашкін, Л. Комісарова, Т. Космеда, Т. Островська, А. Романченко, К. Сєдов, Й. Стернін, І. Сусов, С. Сухих та ін.) у її проєкції на невід’ємні від особистісної презентації гендерні особливості МО, гендерні стереотипи, які виявляються на всіх рівнях її структурної організації: психоментальному, аксіосистемному, когнітивному, вербально-семантичному, комунікативному — та впливають «на всі наші вчинки в суспільстві і на те, як світ ставиться до нас».

Зв’язок проблеми з попередніми дослідженнями. До гендерної проблематики звертаються такі вітчизняні науковці, як А. Архангельська (2007; 2013), О. Бондаренко (2005), Т. Космеда (2006; 2012), Ю. Маслово (2011), О. Пода (2008), Л. Риженко (2016), А. Семенюк (2007), Н. Сидоренко (2001), М. Скорик (2003), В. Слінчук (2006), Л. Струганець (2012), Т. Сукаленко (2013), О. Тараненко (2005) та інші.

Постановка завдання. Поняття *гендерний стереотип фемінності* зазнав суттєвих трансформацій у результаті значних історичних перетворень (революція на початку ХХ ст., унаслідок якої утворилася нова держава — Союз Радянських Соціалістичних Республік; а також із часом — і проголошення суверенної самостійної незалежної). Науковцями доведено, що на зламі епох відбулась і руйнація традиційних для ХІХ ст. гендерних стереотипів. У першу чергу, це стосується стереотипу *фемінності*, оскільки саме жінка з давніх давен виступала символом життя, берегинєю роду, основою сімейного ладу, що відповідно фіксувалось у різноманітних літературних, а згодом — і медійних джерелах, де образ жінки, її мовна особистість могла набувати або занадто ідеалізованого характеру, далекого від реального стану речей, або зазнавати інших полюсних трансформацій.

Метою представленої розвідки є аналіз гендерних стереотипів української жінки радянських і пострадянських часів, репрезентованих на сторінках публіцистичних текстів журналів «Радянська жінка» (у період з 1960 по 1990 рр.) та «Жінка» (з 1991 по 2020 рр.). У процесі досягнення поставленої мети було вирішено низку завдань, основним з яких було змодельовати основні стереотипи фемінності жінок радянського та пострадянського періодів.

Виклад основного матеріалу. Вербальна презентація мовної особистості української жінки в різні періоди історії нашої країни віддзеркалює глобальні зміни як у суспільстві, так і в різноманітних формах спілкування. Трансформація головних складників функціонування соціуму (політики, економіки, ідеології, культури, побуту тощо) в останні десятиліття ХХ ст. та початку ХХІ ст. не могла не позначитися в мові, яка фіксує відбитки різноманітних змін, перетворень, подій, що відбуваються у глобальному комунікативному континумі.

Мовна особистість української жінки радянських часів репрезентована на сторінках журналу «Радянська жінка», в якому систематизовано прослідковується наві’язування *нового канону фемінності* у порівнянні з традиційним для патріархального суспільства стереотипом жінки-домогосподарки. Нова жінка-Берегиня, жінка-Мати (саме з великої літери!) обов’язково повинна піклуватися про родину: готувати, прибирати, прати, виховувати дітей тощо, але пропаганда радянських часів намагалася переконати жінок у тому, що їхнє головне призначення — стати будівницями світлого майбутнього, комунізму, бути героями праці, оволодівати професіями, які не вимагали жодної кваліфікації і часто були пов’язані з тяжким фізичним навантаженням на будівництві, в сільському господарстві, на заводі. Отже, головна теза радянської пропаганди про рівність чоловіків і жінок максимально ідеалізувалася у ЗМІ, зокрема й у журналі «Радянська жінка». Наприклад, у статті «*Чи потрібні дояркам свята?*» колгоспниці про себе кажуть: «*Та, власне, ми вже й не доярки, а майстри машинного доїння, оператори*» [5, 1988, № 1, с. 9].

Проте в інших матеріалах журналу автори визнавали, що «*спільних зусиль профспілкових комісій, жінорад та інших громадських організацій потребує питання професійного зростання жінок. Бо навіть у таких традиційно жіночих галузях народного господарства, як ті ж такі швейна й взуттєва, у кожної другої робітниця низька кваліфікація*» [5, 1988, № 1, с. 7–8].

У радянській Україні пропагувалася професійно-технічна або середньо-спеціальна освіта для дівчат. У статті «*Перший рік і перше місце роботи Ліди Осмолович*» героїня обирає робочу професію, бо ж «*... повернулися з Києва недавні однокласниці... і почали розхвалювати СПТУ, в яке подали документи: «Хімволокно! Звучить!»*» [5, 1987, № 1, с. 2]. Досягнення дівчат і жінок у професійній сфері в ті часи набували неабиякого значення: «*Під час виробничої практики Ліда посіла друге місце у конкурсі робітничої майстерності серед своїх ровесниць. Торік, у першому кварталі, стала переможницею змагання за звання «Кращий молодий робітник цеху»....*» [там само]. Наявність вищої освіти у жінок обмежувалася, зазвичай, посадами лікарів та вчительки, оскільки

«жінки, на жаль, за рівнем кваліфікації ще відстають від чоловіків, і це перешкоджає їм оволодівати сучасними професіями» [5, 1987, № 1, с. 14–15].

Такий гендерний стереотип М. Богачевська-Хом'як називає «ною радянською жінкою», яка і стала знеособленим елементом, гвинтиком суспільного механізму, а українська жінка — таким собі регіональним варіантом радянської моделі [2]. Саме така модель презентувалась у заголовках зазначеного видання, мовне конструювання яких вирізнялося характерними маркерами сугестії, застосування яких у медійних джерелах (і сьогодні — також!) употужнювало пропагандистські стратегії тогочасної політичної влади.

Яскраво ілюструє образ жінки радянських часів такий заголовок: **«Радянські жінки — активні будівниці комунізму»**, де зазначено: *«...велику роботу по організаційно-господарському зміцненню молодих колгоспів, комуністичному вихованню жінок проводять під керівництвом партійних органів жіночої ради. Вони дбають про поліпшення культурно-побутових умов, організацію дитячих садків і дитячих ясел у колгоспах, що дає можливість усім жінкам спокійно працювати на збиранні врожаю, молотбі та хлібозаготівлі, доглядати посів технічних культур...»* [5, 1973, № 4, с. 1]. Звернімо увагу на імпліцитну настанову про обов'язковість праці кожної жінки, що досягається використанням нейролінгвістичного універсального квантифікатора Мілтон-моделі *усі* [2; 4], який, за Т. Ковалевською, активує ментальну особистісну психопрограму наслідування й максималізованого узагальнення, коли певна дія, ознака тощо проєктується на всю аудиторію без винятків. Характерним є і використання так званих номіналізацій (зміцнення, поліпшення, збирання, молотба), тобто віддієслівних іменників, які взагалі притаманні мові радянського періоду [1], а їхня функційна роль полягає в штучному «уповільненні» сприйманого тексту через редукцію вихідної дієслівної динаміки [4]. Крім того, фіксуємо й специфічний маркер *активні будівниці*, що, як засвідчує подальший аналіз, виступає певним ідеологемним стрижнем чи не всієї тогочасної жіночої преси, створюючи образ політично «грамотної» й суспільно асоційованої жінки-громадянки, жінки — працівниці.

Іншим прикладом може бути стаття **«Жінка — активний будівник країни соціалізму»**. Звертаємо увагу на повторюваність попередньої моделі *активні будівниці*, проте в цьому випадку «перемагає» природний для тих часів маскуліноцентризм — жінка тут є будівником, а не будівницею. У статті акцентується увага на одному з рішень Центрального Комітету КП(б)У: *«Необхідно рішуче активізувати роботу жіночих рад, забезпечити справжнє партійне керівництво ними, висувати на роботу кращих жінок, які виявили себе відданими справі партії...»* [5, 1970, № 3, с. 1]. У цьому контексті звернімо увагу на наявність маркерів Мілтон-моделі, зокрема модальних операторів необхідності (*необхідно*), які виконують роль своєрідних модальних імперативів, і компаративів (*кращі жінки*), які, за Т. Ковалевською, надають констатувального характеру ознаковій домінанті [4]. Очевидно, що стрижневим поняттям у створенні модельного образу української жінки тут виступає ідеологема відданості партії.

Щоправда, не залишалася поза увагою медій і жінка як мати, проте головним, навіть у такому інтимному питанні, як народження дітей, була державна політика. Так, у статті **«Ми родом — із Жовтня»** читаємо: *«... Галина Архипова характеризується як керівник нового типу, здатного не уникати відповідальності, орієнтуватися у найскладніших обставинах і завжди володіти ситуацією. Зрозуміло, це все прийшло не відразу. Такі якості виховав у ній комсомол, Київський університет, зрештою, батьки-колгоспники, а якщо узагальнювати — наше радянське життя»* [5, 1987, № 4, с. 3]. Галина Пуц, завідувач фермою колгоспу, зазначає, що *«хоч би в якому році ми народилися, а так виходить, що від Жовтня бере початок наша й жіноча, й материнська радість»*.

Отже, в текстах періодичного видання «Радянська жінка» постійно фігурує стереотип *ідеальної жінки* як взірцевий тип мовної особистості для всіх інших жінок, зокрема й українок. Така жінка, як правило, репрезентувала суто чоловічі риси характеру: працездатність, цілеспрямованість, силу волі, витривалість, що фіксується і на рівні мовного конструювання, зокрема, у надзвичайній частотності вживання лексеми *робота* та її синонімічних варіантів (*праця, справа, труд, діло* тощо): напр., *«Поєднання навчання з продуктивною працею передбачає включення учнів, починаючи з молодших класів, у систематичну, організовану, посилену для їх здоров'я і віку суспільно корисну працю — працю справжню, необхідну суспільству»* [6, 2019, № 5, с. 5]; у наявності маскулінітивів у текстах статей (*керівник, директор, лідер*); у використанні професіоналізмів, пов'язаних із суто чоловічою діяльністю (*зварювальний апарат, акумулятор, трактор*) та мовних кліше, штамів, беззмислових стереотипних мовних одиниць, що були характерними для радянського періоду (*з'їзд КПРС постановив ...; від Жовтня бере початок ...; долучатися до справи великої Радянської держави...*).

Проаналізований матеріал дає підстави стверджувати, що вербалізація образу сучасної жінки на сторінках періодичного видання «Жінка» суттєво відрізняється від мовної особистості жінки радянських часів. Так, образ працюючої жінки, для якої головним у житті є праця «на благо партії і народу», відходить на другий план, його замінює образ жінки-матері, скерованої на досягнення успіху в професійній сфері. Наприклад, *«Народження дитини стало для мене більш бажаним і важливим*

за перемогу на Олімпійських іграх... Кажуть, що після народження дитини я дуже змінилася, а я просто стала ще щасливішою. Поруч двоє найважливіших чоловіків у моєму житті — що ще потрібно жінці для щастя?!» [6, 1994, № 6, с. 5–6].

Мовна особистість сучасної української жінки, яка представлена на сторінках аналізованого видання, суттєво відрізняється від мовної особистості жінки радянських часів, коли наскрізним був стереотип *ідеальної жінки*, насамперед як ідеологічного взірця, як активної борчині за світле комуністичне майбутнє і як досконалої господині, матері, дружини. Сьогодні виникли й укріпилися нові життєві стандарти, нові моделі поведінки та відбулася відчутна зміна ґендерних ролей, що пов'язано із безмежним бажанням жінок реалізувати себе у професійній сфері так само, як і в родинній. Прикладами можуть бути статті: «*Я — щаслива!*» [6, 2019, № 2, с. 8–9], «*Коли знаходиш свою дорогу, усе починає виходити*» [6, 2018, № 2, с. 4–6], «*Неслабка стаття*» [6, 2017, № 3, с. 38–39] та інші.

Маскулінізована модель сучасної активної жінки, яка в певний спосіб корелює з радянською жіночо-активісткою, але ставить собі за мету не служіння абстрагованим ідеалам, а створення яскравого іміджевого образу «сильної жінки». Вона успішно керує навіть чоловіками, що потужно ілюструють політичні і бізнесові сфери її діяльності. Все це відбивається і в маскулінізованому, раціоналістичному мовленні сучасних героїнь. Ілюстрацією є приклад з журналу: «*Ми розбудовуємо власну державу. Де місце в цих процесах жінки? Одні кличуть її назавжди повернутися у сім'ю, створювати за тишок у домі (це на одну чоловікову зарплату!), інші воляють до нашої жіночності, треті переконують, що без жінки, її участі в усіх державотворчих процесах незалежної України не буде... Хто правий?...*» [6, 2019, № 2, с. 6].

Більшість мовних особистостей сучасних жінок, представлених на сторінках періодичного журнального видання «Жінка», вирізняється індивідуальністю, емоційною забарвленістю; героїні, не вагаючись, демонструють експресивність, переживання та не бояться висловлювати відкрито свої думки. У радянському ж виданні фіксувалася емоційність тільки в окремих випадках, коли автори хотіли продемонструвати тісний зв'язок героїні з простими робітницями чи висловити осуд капіталістичному способу життя чи тим, хто замало робив для досягнення комуністичних ідеалів. На рівні мовленнєвих реалізацій увиразнено використовується увесь спектр виражальних засобів, зафіксовано розмаїття впливових маркерів з відчутною актуалізацією предикатного розмаїття.

Висновки. Отже, аналіз мовних особистостей жінок, представлених на сторінках журнального періодичного видання «Радянська жінка» і сучасного журналу «Жінка» доводить, що провідною моделлю радянської жінки була знеособлена мовна особистість, яка орієнтована на виконання важкої роботи на благо країни; а от родина і жіноча природа залишалися на периферії її життя. Сучасні жіночі видання намагаються показати мовну особистість української жінки у всьому розмаїтті її комунікативних, психоментальних, емоційних та інших виявів, і ця презентаційна полісемантичність відбивається і в мовному конструюванні, яке синтезує всі виражальні засоби національної мови та її впливовий потенціал.

Перспективу досліджень убачаємо в порівняльному аналізі чоловічих і жіночих мовних особистостей радянських і пострадянських часів у розширеній амплітуді медійних презентацій. На подальше поглиблене опрацювання заслуговує і деталізований аналіз різнорівневих елементів мовної сугестії та виявлення особливостей їхньої реалізації в ґендерно маркованих медійних практиках.

Л і т е р а т у р а

1. Барт Р. Нулевая степень письма. Семиотика. Москва : Радуга, 1983. С. 306–349.
2. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому : Жінки у громадському житті України 1884–1939. Київ : Либідь, 1995. 424 с.
3. Бэндлер Р., Гриндер Д. Шаблоны гипнотических техник Милтона Эриксона с точки зрения НЛП. Симферополь : Реноме, 1998. 208 с.
4. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія. Одеса : Астропринт, 2008. 324 с.

Джерела дослідженого матеріалу

5. Радянська жінка : Видавництво «Радянська Україна».
6. Жінка. Видавництво «Преса України».

References

1. Bart, R. (1983), “Zero degree of writing”, *Semiotics* [“Nulevaia stepen' pysma”, *Semiotika*], Raduga, Moscow, pp. 306–349.
2. Bogachevskaya-Khomyak, M. (1995), *White on White: Women in the Public Life of Ukraine 1884–1939* [Білим по білому : Жінки у громадському житті України 1884–1939], Lybid, Kyiv, 424 p.

3. Bandler, R., Grinder, D. (1998), *Patterns of Milton Erickson's hypnotic techniques in terms of NLP* [Шаблони гипнотических технік Милтона Арыксона з точки зрення NLP], Renome, Simferopol, 208 p.
4. Kovalevskaya, T. (2008), *Communicative aspects of neurolinguistic programming* : a monograph [Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування : монографія]. Astroprint, Odessa, 324 p.

Sources of Research

5. *Soviet Woman* : journal [Радянська жінка : журнал].
6. *Woman* : journal [Жінка : журнал].

УЛЬЯНОВА Виктория Олеговна,

кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков естественных факультетов Одесского национального университета имени И. И. Мечникова; Французский бульвар, 24/26, г. Одесса, 65058, Украина; тел.: +38 097 5276506; e-mail: ulyanova.viktoria@onu.edu.ua; ORCID ID: 0000-0002-2821-1833

СТЕРЕОТИПЫ СОВЕТСКОЙ И ПОСТСОВЕТСКОЙ ФЕМИННОСТИ

Аннотация. В статье анализируются особенности проявлений гендерных стереотипов украинской женщины разных периодов истории нашей страны на страницах журнального периодического издания «Советская женщина» и «Женщина». **Цель** нашего исследования — описать языковую личность украинской женщины советских и постсоветских времен, выявить характерные признаки первой и второй, а также проанализировать языковой материал, представляет эти языковые личности на страницах публицистических текстов. Языковой материал периодических изданий позволил сравнить «обезличенный» образ советской женщины с нашей современницей во всем разнообразии её проявлений как свободной представительницы украинства. **Предметом** исследования были особенности стереотипов, связанных с украинской женщиной советской и независимой Украины. Материал издания позволил сравнить «безличный» образ советской женщины с нашей современницей. Для выявления специфических моделей феминных стереотипов, представленных в анализированных источниках, в работе использовано *контекстуально-интерпретационный метод* и *контент-анализ*, а *компонентный анализ* дал возможность выявить семантическую оригинальность каждого маркера стереотипных моделей языковой личности украинской женщины. **Результаты** анализа особенностей языкового поведения женщины дал основания для следующих **выводов**: ведущей моделью советской женщины является обезличена языковая личность, ориентированная на выполнение тяжелой работы на благо партии; семья и женская природа остаются на периферии ее психоструктуры, а современные женские издания пытаются показать языковую личность украинской женщины во всем разнообразии её коммуникативных, психоментальных, эмоциональных и других проявлений, и эта презентационная полисемантическая отражается и в языковом конструировании, которое синтезирует все выразительные средства национального языка и её влиятельный потенциал.

Ключевые слова: языковая личность, официальная идеология, идеальная женщина, стереотип, советские и постсоветские времена.

Viktoriia O. ULYANOVA,

PhD, Senior Lecturer, Department of Foreign Languages of the Natural Sciences Faculties of Odessa National Mechnikov University; 24/26 Francuzskiy blvd., Odessa, 65058, Ukraine; tel.: +38 097 5276506; e-mail: ulyanova.viktoria@onu.edu.ua ; ORCID ID: 0000-0002-2821-1833

STEREOTYPES OF SOVIET AND POST-SOVIET FEMININITY

Summary. The article analyzes the peculiarities of the manifestations of gender stereotypes of Ukrainian women of different periods of our country's history on the pages of the magazine periodicals "Soviet Woman" and "Woman". The **aim** of our study is to describe the linguistic personality of Ukrainian women of Soviet and post-Soviet times, to identify the characteristic features of the first and second, as well as to analyze the linguistic material representing these linguistic personalities in the pages of journalistic texts. The language **material** of periodicals made it possible to compare the "impersonal" image of the Soviet woman with our contemporaries in all the variety of her manifestations as a free representative of Ukrainians. The **subject** of the analysis is the main features of the stereotypes of the Ukrainian woman as representative of two historical periods. **Methodology.** To identify specific semantic models of feminine stereotypes presented in the analyzed sources, the contextual-interpretive **method** and content analysis were used, and component analysis allowed highlighting the semantic originality of each marker of stereotyped models of language personality of Ukrainian women. The **result** of the study demonstrates these **conclusions**: the leading model of the Soviet woman is an impersonal linguistic personality, which is focused on doing hard work for the benefit of the party; family and female nature remain on the periphery of its psychostructure, and modern women's publications try to show the linguistic personality of Ukrainian women in all its diversity of communicative, psychomental, emotional and other manifestations, and this presentation polysemanticism is reflected in language construction, which synthesizes all means of expression. and its influential potential.

Key words: linguistic personality, official ideology, ideal woman, stereotype, Soviet and post-Soviet period.

Статтю отримано 7.05.2021 р.